

Bócz Endre

Emlékezzünk...

Ennek az írásnak nem célja sem Horthy Miklós történelmi szerepének, sem politikai működésének értékelése. A törekvésem csupán annyi, hogy vázlatos képet adjak arról: mint kisgyermek, milyen benyomások alapján alkottam képet Horthy Miklósról, hogyan alakult ez a kép az iskolai tanulmányaim és olvasmányaim hatására.

Ez voltaképpen magánügy lenne. Biztos viszont, hogy kortársaim közül sokan hasonló benyomásoknak voltak kitéve, mint én, és az is, hogy ma már a lakosság többségének – életkora folytán – nem saját élményeiből, hanem másod- vagy harmadkézből származó ismeretei lehetnek arról a korról. Aligha kétséges, hogy az ő számukra nem világos, miért kelt olyan heves – csaknem szélsőséges –, ellentétes indulatokat egy olyan ember emléke, aki már hetven éve eltűnt a magyar közéletből. Megpróbáltam az egymással ellentétes történelmi kánonokban élő Horthy-képek mindegyikétől bizonyos mértékig eltérő Horthy-összképet formálni.

A német megszállásig Budán, a Vérmező és a Városmajor között, a csendes Bors (ma Hajnóczy József) utcában laktunk, jómódban éltünk. Édesapám ügyvéd volt. Felmenőim mindkét ágon gazdaemberek voltak egy kis Fejér megyei faluban, a két nagyapám azonban egymástól függetlenül szakított korábbi életformájával. Anyai nagyapám 1897-ben, 16 évesen Budapestre szökött, s előbb alkalmi munkából élt, azután egy fűszeresnél lett kifutó, később segéd. Az 1900-as évek elején kis fűszerüzletet nyitott, amit végül csalá-

di vállalkozásként működő kisvendéglőre cserélt. Szorgalmas, takarékos ember volt, s végül két budapesti bérház tulajdonosaként 1939-ben a vendéglőjét átadta a fiának, és nyugdíjba vonult. Apai nagyapám az 1900-as évek elején hagyott fel a gazdálkodással. Földjét megtartotta, de altiszt lett a Budapesti Rendőr-főkapitányságnál. Fiait taníttatta; édesapám 1919-ben, öccse – aki azután orvosnak tanult – néhány évvel később érettségizett a Lónyay utcai Református Gimnáziumban. Apám jogi diplomát szerzett, és 1932-ben ügyvédi irodát nyitott. Kiterjedt vidéki rokonságunk tagjai valamenynyien Fejér megyei földműves gazdálkodók voltak, többnyire közepes vagy azt valamivel meghaladó méretű paraszti birtokkal, és – akkori mércével mérve – nem a szegény, hanem vagy a tehetősebb, vagy a jómódú emberek közé tartoztak.

Alig múltam kétesztendő, amikor kitört a második világháború, így számomra a háború a világ természetes állapotának hatott. „Barátom” volt a házfelügyelő tizenéves fia, Sanyi, aki cserkész volt, és korához illően rendkívüli figyelemmel követte a hadieseményeket. Beszélgetéseink során lelkesen mesélt a „*visszacsatolásokról*”, a különféle harceszközökről, repülőgéptípusokról, páncélosokról, a „*villámháborúról*”, a „*katlancsatákról*”, valamint ezekkel kapcsolatban, a kormányzóról. Mint a hasonló korú fiatalok általában, ő is Trianon sokkjában és abban a tudatban nevelkedett, hogy az elvesztett területek visszaszerzése a feladata. Lelkesedett a hadseregért, a katonaságért, megtanított „*vi-*

gyázz!”-ba állni, tisztelegni, s ha rossz viselkedés miatt sarokba számúztek, néhány perc elteltével díszlépésben édesanyám elé masíroztam, vigyázzállásban bocsánatot kértem, és megígértem, hogy soha többé nem leszek rossz. Hasonló korú kis barátommal – az egyik lakó unokájával – gyakran játszottunk katonásdit. Ha elestem, megütöttem magam és sírtam, elhangzott, hogy ez „katonadolog”, ha rendetlen voltam, és szanaszét hagytam a holmimat, a kioktatás azzal zárult: „Milyen huszár leszel?”

Nyaralni a már említett Fejér megyei faluba jártunk. Anyai nagypapámnak volt ott egy háza. Az idősebb falusi emberek számon tartották egykori katonatársaikat, és gyakran emlegették katonakori – többnyire az első világháborúból vagy még régebbi időből származó – emlékeiket. Tudvalévó, hogy az első világháború után több mint egy évtizedig nem volt általános hadkötelezettség, jó néhány évjárat nem volt katonaviselt. Am falu helyen hagyományosan csak a katonaviselt embereket tekintették „teljes értékű” férfinak, és bizonyos fokig szégyennek tartották, ha egy legényt „kimustráltak”, azaz „nem vált be” a sorozáskor.

Mai szemmel nézve az országban a közszellem bizony militarista volt; az első rádióműsor, amit hallottam, valamilyen nagygyűlésről szóló közvetítés volt, ahol zengtek a „Nem, nem, soha!” és a „Mindent vissza!” szavalókórusok. Ötéves koromban cserkészapród lettem, a foglalkozásokon szinte állandó téma volt a régi hadi dicsőség, a magyarok katonai hőstettei és az elcsatolt területek visszaszerzése. Az iskola első osztályában a tanítás előtti ima a „magyar hiszekegy” volt. Mikor már tudtam olvasni – 1944-ben – nézegettem nővérem olvasókönyveit, és azokban olvastam

a szentgalleni kalandról, Lehel kürtjéről, a *Novara* cirkálóról, Horthyról meg például egy általam személyesen is ismert embernek – a szomszédos faluban lakó kéményseprőnek – arról az első világháborús tettéről, amelyért aztán *vitézi* címet kapott. Nem csoda tehát, ha az volt a meggyőződése: katonának lenni dicsőség.

Horthy képeit sok helyen lehetett látni. Feltűnt, hogy nem az ismert, szokásos katonaruhában volt, és így értesültem arról, hogy ő nem egyszerűen katona, hanem *tengerész*, sőt *tengernagy* volt. Tetszetek a tengernagyi vállbojtok...

A Vérmező akkor még egy teknőszerű bemélyedést alkotó sík, füves terület volt, a Krisztina körüti járda Attila utca és a Déli pályaudvar közötti szakasza kedvelt sétaútvonal. A Vérmezőn gyakran lehetett lovasokat látni. Amikor egyszer, még három-négy éves koromban ott sétáltunk a szobalánnyal, azt mondta, az egyik lovas „a kormányzó úr” volt. Ma sem hiszem, hogy csak be akart volna csapni, de tény, hogy utána többször sétáltunk ott, mindig vártam, hogy láthassam, de soha nem jött.

Nem csoda, hogy abban a társadalmi közegben, amely körülvelt, soha senkitől nem hallottam egyetlen rossz szót sem Horthyról.

Nagypapám kifejezetten sikeres embernek számított. Mind az ő, mind édesapám – az első generációs értelmiségi – életútjának a sikeres szakasza a Monarchia és az ún. „Horthy-rendszer” idejére esett. Vidéki rokonaink mindegyike – és a falu legtöbb lakója – ház- és földtulajdonos gazdálkodó volt. Soha senki nem emlegette előttem semmilyen – sem elítélő, sem dicsérő – formában a Tanácsköztársaságot; ezt a szót csak évekkel később, az iskolában hallottam először. Nagypapámnak 1919-ben már volt Budapesten egy

bérháza, amelyet – ahogyan mondta – „*a kommunizmus idején elkommunizáltak*”, és ezt (érthetően) nem vette jó néven. A házát visszakapta, de ezt természetesnek tekintette; vagyis nem vélte Horthy olyan érdemének, amiért hálásnak kell lennie. Édesapámat az érettségi után behívták a Vörös Hadseregbe, és részt vett Stromfeld Aurél felvidéki hadjárataiban. Ebből az alkalomból a visszafoglalt Losoncon 1919. június 17-én vásárolt egy Burján-féle latin–magyar/magyar–latin szótárt. Erről a „katonaeletről” azonban részletesebben soha nem beszélt.

Mint mindebből kitűnik, ismereteim 1944-ig az akkori magyar társadalomnak egy viszonylagos jólétben élő rétegére korlátozódtak. Nincstelen embereket nem láttam, és a létezésükről sem hallottam. Ma már tudom, hogy falusi rokonaim a kor színvonalához viszonyítva szinte nyomorúságos körülmények között vergődtek. Am akkor az, akinek volt háza, portája, tíz-húsz katasztrális hold földje, két lova, két-három tehené – módosnak számított, bár a háza többnyire vályogból épült, lakása általában – esetleg egy (a „*tiszta*”) szoba kivételével – földpadlós volt, a vizet ásott kútból nyerte, lavórban mosdott, és csak olyan jövedelemre számíthatott, amely mérsékelt fejlesztésre nyújtott lehetőséget. A falunak, ahol laktak, csak a főutcája volt makadámút, betonozott járda csupán a templom és a községháza előtt volt. Ezek az emberek ugyanúgy nem lelkesedtek a Tanácsköztársaságban reprezentált szocializmusért, mint a nagyapám, édesapám vagy ismeretségi körünk más tagjai, noha 1943-ban, a kormányzó 75. születésnapjára valamelyik képeslap nagy formátumú különszámot adott ki, amely nyomon követte Horthy pályafutását, a középső két oldalon pedig tengernagyi egyenruhában, fehér lovon ülő, színes fény-

képét közölte. Más felvételek teniszezés, lovaglás, agarászat közben, illetve, mint „gazdát” mutatták be, amint a kalászt morzsolgatja. Mindezek az ismeretek és tapasztalatok arra vallottak, hogy a felnőttek tisztelik a kormányzót, és erre nyilvánvalóan van ok is, vagyis méltó rá, tehát őt tisztelni kell. Ezt az is megkönnyítette, hogy megnyerő, barátságos arcú ember volt. Mivel a névnapja és az óvodai Mikulás-ünneplés egybeesett, személye bizonyos mértékig kapcsolódott a Mikulás alakjához is; óvodás társaim között volt nem egy, aki feltételezte: a Mikulás-ajándékokhoz is lehet valami köze.

A háború 1941-ben számomra – Sanyi barátom szavai nyomán – érdekes távoli, diadalokkal teli eseményesorozat volt. 1942-ben ez anynyiban változott, hogy a 2. magyar hadsereghez budapesti és Fejér megyei ismerőseink és rokonaink közül is sokakat (köztük sebésorvos nagybátyámat) behívtak katonának, de a rádió *Honvédeink üzennek* című napi műsorából rendszeresen hallottam, ők „*messze Oroszországban*” vannak, jól érzik magukat, bár én is érzékeltem, hogy az itthon maradottak aggódtak értük. A háborút továbbra is elsősorban Sanyi barátom szemüvegén keresztül láttam. Ő most már egyre inkább a japán *kamikazékat* és a „*német csoda-fegyvereket*” állította érdeklődésének középpontjába, de nővéremtől arról is értesültem, hogy – mint a felnőttek kihallgatott beszélgetéséből megtudta – „*Voronyezsnél nagy futás volt*”, és lehet, hogy elveszítjük a háborút. A háború még mindig messze volt ugyan, de amikor 1943-ban szokás szerint nyaralni mentünk, már volt olyan falubeli is, aki *eltűnt*, volt, aki *elesett*, nagybátyám rémes dolgokat mesélt a visszavonulásról, egyik rokonunknak elfagyott a lába – egyszóval lényege-

sen csökkent a harci kedv. Élt azonban a remény, hogy „megússzuk”, s ennek a letéteményese – ahogy érzékelttem – Horthy volt. István fia halála után sokan éreztek együtt vele, és rosszat továbbra sem hallottam róla. Persze a környezetem ugyanaz volt, mint korábban...

A német megszállás után leköltöztünk Fejér megyébe. A faluban nem volt német katonaság. Az élet annyiban változott, hogy az amerikai bombázó kötelékek a falu felett szálltak Budapest fölé és vissza, a légi csatákat, sőt a nagyobb bombatámadások nyomán a tűzvészek füstjét is láthattuk. Mi biztonságban voltunk, viszont honvédeink már „*az ezeréves határokról*” üzentek. Másodunokabátyám Szojván katonáskodott. Szeretett, idős háziorvosunk a feleségével egy közeli községben remélt menedéket, de valamikor júniusban búcsúlátogatásra jött. Sárga csillagot viselt, és édesanyámra bízta a család kevéske ékszerét.

Ekkor – hétéves koromban – értesültem a sárga csillag jelentéséről. Itt hallottam október 15-én a rádióból Horthy proklamációját, ami nagy örömet váltott ki a szomszédságban, a katonák hozzátartozóiban. Őket én értesítettem, mert a faluban másoknak nem nagyon volt rádiójuk. Az öröm korainak bizonyult.

Azután nemsokára német katonaság érkezett a faluba is, és távoli, majd egyre közelebbi ágyúdörgeket hallottunk. Megérkezett Fejér megyébe a háború.

Igaz, 1945 után Horthyról már sok rosszat hallottam és olvastam, de ezek a vélemények a bennem addig kialakult képet alapjaiban nem változtatták meg. Számomra, a hetnyolc éves gyermek számára ő nem politikus volt, hanem az ország (felfoghatatlan funkciójú) kormányzója. Számomra a mindennapi élet ese-

ményeiben játszott személyes szerepe teljesen felismerhetetlen volt.

1945 késő őszeig laktunk a faluban. Miután visszajöttünk Budapestre, szinte naponta értesültünk hihetetlennek tűnő eseményekről. Már elterjedt a haláltáborok borzalmainak a híre; hallottunk Ilse Kochról, aki emberbőrből készített lámpaernyőt, megjelent dr. Mengele kórboncnokának a könyve,¹ amit el is olvastam. Mindamellett az általános vélekedés a szörnyűségekért főként a németeket és – itthon – a nyilasokat hibáztatta.

1947 őszén kezdtem meg tanulmányaimat a bicskei általános iskola felső tagozatán. Hatodikos koromban egy osztályfőnöki órán szóba jött a háború és Horthy, s az egyik osztálytársam azt mondta, ő semmi rosszat nem tett, mire osztályfőnökünk – aki 1947-ben jött vissza a hadifogságból – tőle soha nem tapasztalt felindultsággal azt felelte: ő küldte Oroszországba a kétszázézeres 2. magyar hadsereget, amelyből másfél-százézer ember odaveszett. Ez a hír ebben a megfogalmazásban nekem mellbevágó újdonság volt.

Aztán történelemként tanultunk a Horthy-korszakról, de ez már sokkal hosszabb időszak eseményeit, sokkal szélesebb perspektívában tárgyalta az ekkorra már kialakult doktrína szerint, mint amit én korábban érzékelhettem. Am a történelmi események leírása – amelyen az értékelés alapult – sok szempontból egyoldalú volt, és nem is mindenben vágott egybe személyes tapasztalataimmal, ez pedig az értékelés egészének a hitelét aláásta. Másfelől számos *személyes bűnéül* felrótt esetben – a Somogyi–Bacsó-

¹ Dr. Nyiszli Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvos- sa voltam az auschwitzi krematóriumban* (Magvető Könyvkiadó, Bp., 2013.). A könyv 1946-ban íródott, s akkor jelent meg először.

gyilkosságnál, a tisztí különítmények (a *Britanniások*, az *Ostemburg*-különítmény vagy a *Héjjas Iván*- és *Francia Kiss Mihály-féle* társaság) garázdálkodásánál, amelyekről azért hallottam már, sőt olvastam is – nem láttam kellően igazoltnak, hogy előzetesen személyes tudomása lett volna róla, s ezért úgy véltem, csak politikai értelemben tekinthető érte felelősnek. Az kétségtelen, hogy világszemléletének, amely alapjaiban meghatározta politikai vonalvezetését is, jelentős szerepe volt abban, hogy országlása tragikus végkifejlethez vezetett, s ezért történelmi felelősség terheli – ám a *politikai vagy a történelmi felelősség a szememben már akkor sem volt azonos a személyes bűnnel*. Ezeknek a kérdésében nem tartom magamat kompetensnek. A sárga csillagot viselő Varga doktor bácsi búcsúlátogatása azonban kitörölhetetlenül él az emlékezetemben; a vézskort túlélő lányától megtudtuk, hogy a nyilasuralom idején gyalogmenetben indították útnak, és ennek során lelte halálát a feleségével együtt. Ez a deportálások számlájára írható. Emlékezzünk tehát a deportálásokra, a magyarországi zsidóság sorsára – és Horthy abban játszott szerepére is.

Az emberiség történetében népirtások valószínűleg mindig voltak, de nem volt szokás őket számon tartani. Így maga a „népirtás” sem régi jogi szakkifejezés. Dzsingisz kán vagy Timur Lenk intézkedéseit hagyományosan egyéni kegyetlenkedésnek tekintették, s az amerikai indiánok vagy a pigmeusok rendszeres legyilkolását is csak utólag nevezik egyre többen genocídiumnak.

A filozófiai antropológiában ismert, hogy a sajátnak elismert közösségen belüli emberölést ősidők óta nehezményezték, és valamilyen módon szankcionálták. A „saját” közösség fogalma folyamatosan bővült,

és ma már közhelyszámba megy az, hogy az emberi faj egységes, minden ember ugyanazon fajhoz tartozik.

A második világháborúhoz kapcsolódó holokauszt tehát – mint eseménysor – nem a történelem első népirtása ugyan, de abból a szempontból az első, hogy a zsidóság módszeres gyilkolását a hitleri hatalom állami politika gyanánt, céltudatosan megtervezve, a közhatalmi szervezetek segítségével és nagyon hatékony technikával hajtott végre. Méretei és lebonyolítási módja egyedülállóvá tette, és így alakult fokról fokra sajátos büntetőjogi kategóriává.

Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió külügyminiszterei 1943. október végén Moszkvában tartott értekezletükön megállapodtak, hogy a háború folyamán a tengelyhatalmak által megszállt területek lakossága ellen elkövetett bűncselekmények elkövetőit bíróság elé állítják.² A megállapodásban azonban nem büntetőjogszabályok szövege, hanem a különféle olyan bűncselekmények köznyelvi megnevezése szerepelt, amelyek valamennyi hadviselő országban már évszázadok óta büntetendőek voltak, mint például a gyilkosság. E megállapodás végrehajtása érdekében hozták létre 1945. augusztus 8-án Londonban a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszékről szóló szerződést.³ Ebben írták elő, hogy az emberiség elleni bűncselekmények közé kell sorolni a polgá-

² Vö. Winston S. Churchill: *A második világháború*, Európa kiadó, Bp., 1989. II. kötet 294. o.

³ Agreement by the Government of the United Kingdom of Great-Britain and Northern Ireland, the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic and the Government of the Union of the Soviet Socialist Republics for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis (and the Charter of the International Military Tribunal).

ri lakosság ellen elkövetett gyilkosságokat, elhurcolásokat, akár politikai, akár faji vagy vallási okból történtek. E dokumentum szövegén alapult a népirtás büntetvényének megelőzése tárgyában 1948. december 9-én az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése által elfogadott konvenció, amelynek 1952. január 7-ével tagjai lettünk. Ezt a szerződést az 1955. évi 16. sz. törvényerejű rendelettel nálunk is kihirdették, s így az a magyar jogrendszer része lett, az 1961. évi V. törvényben pedig végül megjelent a népirtás – *hazai megfogalmazású* – tilalma is.

A népirtás büntette gyűjtőfogalom; olyan magatartásokat foglal össze, amelyek *célja* „valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges kiirtása”, s amelyet valakivel szemben azért követnek el, mert a kérdéses csoporthoz tartozik. Az közömbös, hogy a csoportot miért akarják kiirtani.

42

A büntetőjog fogalomrendszerében *elkövetési magatartás* azoknak a cselekvéseknek vagy mulasztásoknak a gyűjtőneve, amelyek egy-egy bűncselekmény elkövetése során a tettes által kifejtendő testmozgást funkcionálisan jellemzik.

A népirtás megvalósítását jelentő elkövetési magatartások:

a) A csoport

- legalább két tagjának megölése (azaz életének szándékos kioltása); vagy

- legalább két tagjának súlyos testi vagy lelki sérelem okozása; vagy

b) a csoport olyan életfeltételek közé kényszerítése, amelyek azt vagy annak egyes tagjait pusztulással fenyegetik; vagy

c) olyan intézkedések, amelyek célja a csoporton belül a születések megakadályozása; vagy

d) a csoporthoz tartozó gyermekeknek elhurcolása más csoportba.

E magatartások mindegyike – céljára és indokára tekintet nélkül – már az 1878. évi V. törvény alapján is pl. gyilkosság, emberölés, testi sértés, személyes szabadság megsértése címén (vagy más címen) büntetőjogi tilalom alá esett, tehát Magyarországon 1944-ben is büntetendő volt miatta nemcsak a tettes, hanem a felbujtói és a bűnsegédi bűnrészes is.

A hitleri rendszernek a zsidósággal szembeni aktuális terveit – amelyeket eufemisztikusan a „*végső megoldás*” néven emlegettek – az 1942. január 20-i wannseei konferencián vázolta fel Adolf Eichmann fogalmazványa nyomán Reinhard Heydrich. E szerint a Német Birodalomból, Európa németek által megszállt területeiről, továbbá a németekkel szövetséges, illetőleg német befolyás alatt lévő országaiból a zsidóságot – mintegy 11 millió embert – keletre szállítják, hogy ott dolgoztassák őket. Mint a referátum tartalmazta, nagy munkacsapatokban vonultatják majd munkára őket, nemek szerint elkülönítve; utakat fognak építeni, és nem kétséges, hogy eközben egy részük természetes módon el fog pusztulni. A maradékot „*különleges kezelésben*” kell majd részesíteni; ez a maradék ugyanis a természetes kiválasztódás következtében nyilvánvalóan ellenállóképesebb a többiekénél, és szabadon bocsátásuk esetén a zsidóság további szaporodását biztosíthatná.

A javaslatot a konferencia elfogadta, a határozat alapján ugyancsak Eichmann szövegezett utasítást, és ezt Hermann Göring írta alá.⁴ A magyarországi zsidóság deportálása ennek az elgondolásnak a végrehajtását szolgálta, és így – a

⁴ L. Gideon Hausner: *Ítélet Jeruzsálemben*, Európa könyvkiadó, Bp., 1984., 126. és következő oldalain. Adolf Eichmann *Tárgyalástól*

ítéletig – feljegyzések a börtönből (Triffer kiadó, hely és évszám nélkül) című könyvének 108. oldalán csak a Heydrich beszédéhez való

definíció b) pontja értelmében – kétségtelenül önmagában is beleil-lik a népiértés fogalmába.

A „végső megoldás” a III. Birodalomban szigorúan – és ami a fő: eredményesen – őrzött államtitok volt a háború legvégső szakaszáig. Hírek ugyan szivárogtak ki, de éppen a történetek minden képzeletet felülmúló természete miatt alig találtak hitelre.

Ismeretes az is, hogy Kárpátalja visszacsatolása után, 1941-ben 16-18 ezer, nagyrészt zsidó származású, hontalan vagy idegen állampolgárságú embert a magyar hatóságok Kőrösmező térségében áttoloncoltak a határon, s az akkor már német uralom alatt lévő szovjet területen sorsára hagyták. A magyar akció nem kormányzói hatáskörben fogant, a német katonai hatóságok pedig a kitoloncoltak egy részét visszatoloncolták, és – nyilván a kezdeményezésükre – diplomáciai tiltakozás is történt miatta. A belügyminiszter 1941. augusztus 8-án a további kitoloncolást leállította. Később kiderült, hogy azokat, akiket a németek nem toloncoltak vissza, augusztus végén, szeptemberben az SS *Einsatzkommandók* és az ukrán antiszemita Kamenyec-Podolszkijban szinte az utolsó szálig lemészárolták. Az ügyel 1941 júniusában a kormány is foglalkozott, így – legalábbis utólag – a kormányzó is értesült róla.

A németek egyébként minden lehető alkalommal szorgalmazták a „zsidótlantást”. Sztójay Döme berlini követ már 1942 októberében jelentést tett arról, hogy Hans Lu-

ther helyettes külügyi államtitkár felvetette azt a gondolatot: német szervek átvinnék és áttelepítenék keletre a magyarországi zsidóságot. Horthy 1943. áprilisi klessheimi látogatása alkalmával is többször szóba került ez a kérdés. Az április 17-i, délutáni megbeszélés alkalmával a kormányzónak az ellátási gondokkal kapcsolatos panaszára Hitler azzal válaszolt, hogy „ez is a zsidók bűne”, s Horthy visszakérdezett: mit kezdjen velük, agyon nem ütheti őket. Erre Ribbentrop külügyminiszter – aki részt vett a tárgyalásokon – kijelentette, hogy a zsidókat vagy meg kell semmisíteni, vagy koncentrációs táborba kell zárni, Hitler példaként hozta fel Lengyelországot, ahol a gondokat már megoldották: „*ha ott a zsidók nem akarnak dolgozni, agyonlövük őket. Ha nem tudnak dolgozni, el kell pusztulniuk. Úgy kell őket kezelni, mint a tuberkulózis bacilusát, amely megfertőzheti az egész testet.*”⁵

E kijelentések ismeretében – különösen a kamenyec-podolszkiji eset tapasztalatait is számításba véve – Horthynak aligha lehetett kétsége 1944 márciusában afelől, hogy milyen sors vár a magyarországi zsidóságra, ha a németek kezére jut. A Sztójay-kormány március 29-i ülésén 66. napirendként – a jegyzőkönyv szerint – a miniszterelnök bejelentette: „...*(a) kormányzó úr az összes zsidórendeletre vonatkozóan szabad kezet adott az ő vezetése alatt álló kormánynak, és ezek tekintetében nem akar befollyást gyakorolni.*”

anyaggyűjtésről és a tanácskozás jegyzőkönyvtervezetének elkészítéséről számol be.

⁵ L. *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944*, II. kötet 101–102. oldal. 1943. május 7-én Hitler Berlinben, az SA, az SS és a Hitlerjugend vezetői előtt tartott beszédében név szerint el is marasztalta Horthyt, mert „nem veszi kel-

lően komolyan az antiszemizmust, s ezzel gátolja az »egyesített Európa« kialakítását a bolsevizmus ellen, l. Robert Gellately: *Lenin, Sztálin és Hitler – a tömeggyilkos diktatúrák eredete*, Alexandra Könyvesház Kft. Kiadója, Pécs, 2013., 559. oldal.

Jaross Andor belügyminiszter a kormányzó számára nem volt idegen, és Baki László meg Endre László – egykori szegedi tisztsjei – mentalitását is bizonyára jól ismerte, amikor kinevezte őket belügyi államtitkárrá. Tudta, hogy ellenkezés nélkül, sőt készségesen és örömmel állítják majd a németek szolgálatába az egész magyar közgazgatást. Az lehet a távolságtartás oka, hogy nem akarta mindehhez a nevét adni.

A deportálás technikai lebonyolítása jól ismert. A Birodalmi Külügyminisztérium és Edmund Veessenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott távirataiból⁶ nyomon követhető, hogy milyen szoros német felügyelet alatt, de az is, hogy milyen zökkenőmentesen működött közre a magyar belügyi igazgatás az egész műveletben.

Veessenmayer már 1944. április 14.-én jelentette, hogy Sztójay megígérte: április végéig legalább 50 ezer munkaképes zsidót bocsát a birodalom rendelkezésére, és a gyakorlati intézkedések a magyar rendőrség részéről megindított akciókkal már folyamatban is vannak, továbbá, hogy a kormányzó is hozzájárult ehhez. Ez még a németországi munkaerőgondok enyhítését szolgálta, s az első vonat Budapest-ről 1800 zsidó munkással április 29.-én, a második 2000-rel Topolyáról április 30.-án el is indult.

Veessenmayer április 23-án beszámolt arról, hogy a Kárpát-térségben április 16-án megkezdődött a gettók kialakítása. Május 11-én jelzi, hogy 15-vel megindítják 325 ezer zsidó elszállítását, ami előre

láthatóan június közepéig tart majd. Hitler május 17-én a lakosság aktívabb közreműködésének érdekében felvetette: „*talán juttatni lehetne nekik a zsidóvagyonból.*”⁷ Mint ismeretes, a tanácsot megfogadták és az – szégyen ugyan – eredményesnek is bizonyult; nem kevesen igényeltek halálba küldött honfitársaik elrabolt vagyon tárgyából, sőt, amikor a kisszámú túlélő hazatért és visszakérte a holmiját, botrányos (pogromszerű) eseményekre is sor került.

Veessenmayer május 25-i távirata szerint Kárpátaljáról és Erdélyből június 7-én a szállítás befejeződött; 289 357 főt deportáltak. Hasonló részletességgel jelenti az akció alakulását július 11-ig, amikor már a tervezett hat zónából csak Budapest van hátra. Az I–V. zónából a honvédelmi munkaszolgálatra be nem hívott teljes zsidóságot – összesítés szerint 437 402 főt – deportáltak.

Horthynak mindehhez június 30-ig nem volt szava. Időközben a magyarországi deportálások híre nemzetközi visszhangot váltott ki, és ekkorra már az ún. „*Auschwitz-jegyzőkönyv*” révén a világ értesült a haláltábor működéséről is. Ez az okmány 1944. április végén, májusban készült; májusban már Isztambulon keresztül a pápához és Roosevelt elnökhöz is eljutott. Június közepén megkapták a magyarországi egyházak vezetői is, továbbá Angelo Rotta pápai nuncius, ifj. Horthy Miklós, özv. Horthy Istváné és több vezető politikus. Veessenmayer július 6-i távirata szerint a pápa és a svéd király ismételt sür-

⁶ Ld. A *Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944.* című kötetben, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

⁷ Ld. Altenburg külügyminisztériumi tájékoz-

tatásvezető Veessenmayerhez intézett táviratát, A *Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944.* 665. sz. okmány, 848. oldal.

gönyeinek, a pápai nuncius napi rendszeres közbenjárásának, a török és a svájci kormány fellépésének és annak hatására, hogy a berlini amerikai és angol követ megjelentett távirataiból súlyos megtorló intézkedések terveiről értesültek, Horthy, nyilvánvalóan a kormánynyal egyetértésben, „leállította a zsidóakciók folytatását”. Jaross Andor a dunántúli zsidóságot a tilalom ellenére deportáltatta. Veesenmayer erőteljesen szorgalmazta a deportálások folytatását. Augusztus 24-én Horthy közölte vele: a budapesti zsidóságot a városon kívüli táborokban koncentrálják majd, de nem egyezik bele abba, hogy deportálják őket, s augusztus 31-én Himmler is megtiltotta, hogy magyarországi zsidókat a birodalomba deportáljanak.⁸

Tény tehát, hogy a kormányzó következetes tiltakozásának tulajdoníthatóan maradtak abba a deportálások 1944 nyarán, s ebbe még Himmler is beletörődött. Ez nem bizonyítja ugyan, hogy márciusban meg sem indulnak, ha hasonlóan lép fel, de ez sem kizárt. Az viszont, hogy márciusban Horthy e kérdés-körben – mint Sztójay állította – „szabad kezet adott” a Sztójay–Jaross–Endre–Baki együttesnek, noha meghatározó jellemzőiben ismerte a német szándékokat és kinevezettjeinek ezzel lényegében egybevágó felfogását, annyit jelent, hogy a történendőket előzetesen jóváhagyta. Ha az ekkor már iparszerűen, nagyüzemi méretekben működő gyilkolásról nem tudott is, nyilvánvaló lehetett a számára, hogy az „áttelepitendők” között ezrével lesznek majd koruk vagy egészségi állapotuk folytán munkaképtelenek, akiknek – Hitler imént idézett klessheimi kijelentése szerint – „el kell pusztulniuk”. A jelek szerint ezzel nem

törődött. Ez a büntetőjog fogalomrendszerében a következményeket – a népirtást – illető ún. *eshetőleges* („eventuális”) *szándékosság*.

Mindezek büntetőjogi megítéléséhez egy adalék: az 1920-as években élt Budapesten egy Léderer Gusztáv nevű csendőr főhadnagy, aki reménytelenül eladósodott egy Kodelka Ferenc nevű hentesmesterral szemben. Amikor belátta, hogy adósságát nem tudja visszafizetni, a feleségével megbeszélte, hogy Kodelkát meghívják vacsorára, majd ő vacsora után eltávozik azzal az ürüggyel, hogy szolgálatba kell mennie. Az asszony feladata az lesz, hogy Kodelkát visszatartsa, szórakoztassa és itassa, majd beszélje rá, hogy feküdjön le aludni; ő pedig egy idő múlva visszajön, és az alvót megöli. Így is történt. Léderert, mint a gyilkosság tettesét, hadbírótság elé állították, felesége ügyét pedig a polgári igazságszolgáltatás tárgyalta, s a Kúria kimondta: aki előzetes megbeszélés alapján a tervezett gyilkosság áldozatát védekezésre képtelen állapotban kiszolgáltatja a gyilkosnak, nem bűnrészes, hanem *társtettes a gyilkosságban*. Ez 1944-ben már évtizedesnél régebbi következetes ítélkezési gyakorlat volt.

A több százezer ember szervezett, közhatalmi kényszerrel való összegyűjtése elpusztítás céljából, az ismert – embertelen – módon történő vagonokba zsúfolása és az iparszerűen végrehajtott kivégzés helyére történő szállíttatása *logisztikai szempontból* ugyan jóval bonyolultabb és összetettebb művelet volt, mint Kodelka Lédererné által vég-

⁸ L. A *Wilhelmstrasse és Magyarország, 1933–1944*, 712. sz. okmány, 900. oldal.

rehajtott „kiszolgáltatása”, de a lényegét tekintve ugyanaz. Jogi szemszögből szemernyi kétség sincs aziránt, hogy vádemelés esetén Horthy Miklóst annak idején a magyar bíróságnak a korabeli hatályos magyar büntetőjog szerint gyilkosságban vagy a Nürnbergi Statútum alapján eljáró bíróságnak népiirtásban való részvétel címén törvényesen el kellett volna ítélnie.

Horthy Miklóst azonban soha nem állították sehol bíróság elé.

Nem tartották elég jelentős szereplőnek ahhoz, hogy felkerüljön a háborús főbűnösöknek a Szövetséges és Társult Nagyhatalmak által összeállított listájára. Jugoszláviának sem adták ki, bár kérte.

Nagy Ferenc volt miniszterelnökkel az élén 1946. április 9. és 17. között Moszkvában járt a Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettesből és Gyöngyösi János külügyminiszterből álló kormánydelegáció, amelyet hazautazása előtt vendégül látott Sztálin. Nagy Ferencről tudjuk, hogy e fogadáson Sztálin érdeklődött Horthy felől, majd – Rákosi és Gyöngyösi jelenlétében – így szólt hozzá: *„kérem, ne büntessék meg (Horthy-t), ha visszatér Magyarországra”*. Gyöngyösi azt válaszolta, hogy a legjobb az lenne, ha Horthy egyáltalán nem jönne vissza, mert ellenkező esetben aligha lenne elkerülhető a perbe fogása, s ezzel az, hogy mártír váljék belőle.

Kétségtelen, hogy az 1944. márciusi klessheimi találkozóján és az ország német megszállása megtörte és szellemileg megviselte őt.⁹ Tény viszont az is, hogy mikor regenerálódott,

fellépett a további deportálások ellen, s hogy a budapesti zsidóság túlélése jórészt ennek köszönhető. Több százezer magyar állampolgár legyilkolásának felelőssége alól azonban ez sem mentesíti.

Ismeretes, hogyan végződött az országlása, amelynek az itt részletezett történések szerves összetevői voltak. A történelmi, a politikai és a morális felelősség kérdésében nem szakmám véleményét mondani. Anynyit mégis megkockáztatok: 1944 tavaszán az ország sorsát illetően jó megoldás már nem volt; csak a rossz és kevésbé rossz lehetőségek között lehetett válogatni, s itt megtalálni az optimális megoldást tényleg rendkívüli politikai kvalitásokat igényelt volna. Horthyról azonban egy volt diplomata barátomnak Wittelsbach Albrecht főherceg, aki Horthyt jól ismerte, és éveken át jó viszonyt ápolt vele, azt mondta: *„Remek táncos, teniszező, nőcsábász és viccesélő volt, de politikai kvalitások? Politikai kvalitásokról szó sem volt.”*

Az ő „államférfiúi” teljesítményének termése 1944. március 19-én érett be, s a „betakarítás” elhűzódott 1945 tavaszáig.

Ezért szobor jár?

⁹ *„Miután huszonnégy órán belül már három hosszabb tárgyalást folytattam a kormányzóval, egyre erősebbé válik az a benyomásom, hogy Horthy egyrészt mértéktelenül hazudik, másrészt már képtelen feladatainak ellátására. Allandóan ismétli önmagát, néhány mondaton belül gyakran ellentmondásba keveredik, és időnként elakad a szava – írja titkos, rejtjeles szövegben 1944. március 20-i távirata végén Veessenmayer, vö. A Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944., 590. sz. okmány, 787. oldal.*